

της; «'Η δουλειά μας ἐμᾶς, κ' ἐμένα! — δλα σχε-
τικά — γίνεται με φροντίδα, μὰ με πιδ πολλή
γοργάδα» με την ἀνησυχία, με την εὐαισθησία,
καὶ με τὰ παραληρήματα — καμιά φορά — τοῦ
θερμασμένου ἀνθρώπου· μακαρισμένοι ὅταν κ' ἔ-
τσι, δὲ φεύγουμε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῆς Τέ-
χνης» (γράμμα στὸν Ἄ. Πάλλη, 2-11-1906, σ.
119). Ὁ κριτικός; «μὰ ξέρω πῶς με τραβᾷ πιδ
πολὺ ἡ συμπάθεια καὶ ἡ ὁμορφιά σ' ἓνα ἔργο·
ὅ,τι δὲ μ' ἀρέσει, μ' ἀφίνει ἀδιάφορο, δὲν ὑπάρ-
χει γιὰ μένα. Κάθε φορά πού με συγκινεὶ κάτι,
δυσκολεύομαι πολὺ νὰ τοῦ βρῶ ψεγάδια» (γράμ-
μα στὴν Π. Σ. Δέλτα, 1/14-3-1912, σ. 219).

Αὐτὸ τὸ πολὺτιμο ὕλικὸ μᾶς προσφέρεται σή-

μερα σὲ μιὰ ἐκδοσὴ πού τιμᾷ τόσο τὸν ἐπιμελητή
τῆς ὄσο καὶ τὸ «Ἴδρυμα Κωστή Παλαμά». (ὁ
κ. Κ. Γ. Κασίνης δούλεψε ὑπεύθυνα καὶ μεθοδι-
κά, με τρόπο πού ν' ἀποδεικνύεται σὲ κάθε σπι-
γμὴ ἢ φιλολογικὴ του ἐπάρκεια καὶ ἡ βαθιὰ γνω-
ριμία του με τὰ παλαμικά ζητήματα ἢ Εἰσαγω-
γὴ, ἢ Χρονολογία καὶ οἱ Σημειώσεις πού συν-
δεύουν τὴν ἐκδοσὴ ἀποτελοῦν τρανὴ ἀπόδειξη
γι' αὐτό. Ἄς ἐλπίσουμε πῶς οἱ δὺ ἐπόμενοι τό-
μοι τῆς ἀλληλογραφίας δὲν θ' ἀργήσουν νὰ ερ-
νοῦν, προσφέροντας ἓνα ὀλοκληρωμένο ἔργαλειὸ
ἀπαραίτητο γιὰ τὴ γνώση τοῦ Παλαμά καὶ τῆς
ἐποχῆς του.

ΠΑΝ. ΜΟΥΛΛΑΣ

ΔΟΚΙΜΙΑ

**ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΡΟΖΑΝΗ: Τὸ δαι-
μονιακὸ ὕψιστο. Δοκίμιο γιὰ τὸν
Δ. Σολωμό. Ἐκδόσεις τῶν Φί-
λων, Ἀθήνα, 1976. Σελ. 75.**

ΤΟ «ΔΟΚΙΜΙΟ» τοῦ Ροζάνη διαιρεῖται σὲ 3
μέρη: «Homage» (εἰσαγωγικὸ), «Τὸ Δαιμο-
νιακὸ Ὑψιστο» (θεωρητικὸ) καὶ «'Η Γυναίκα
τῆς Ζάκυνθος» [sic] (ἀποδεικτικὸ). Στὸ βιβλίο
αὐτό, πού θέμα του εἶναι «τὸ πάθος καὶ ἡ ἀγωνία
τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ (33)*, ὑποστηρίζεται ὅτι
ἡ καθαρὰ Ρομαντικὴ ποιότητα τοῦ Ὑψίστου
(Sublime) χαρακτηρίζει δραστικὰ τὴν «Γυναίκα
τῆς Ζάκυνθος» καὶ τὸν «Λάμπρο», καὶ μαρτυρεῖ
τὸ ψυχικὸ πάθος τοῦ ποιητῆ: τὴν συνειδήση τῆς
ἀνταρσίας, τῆς ἐκπτώσης, τῆς ἐνοχῆς καὶ τῆς
ἐλευθερίας του (λεξιλόγιο τοῦ συγγραφέα). Ἡ
ὀπτικὴ γωνία (προσοχή) ὄχι: τὸ κέντρο ἀναφο-
ρᾶς) τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι ρητὰ ὁ Ρομαντι-
σμός. Πιδ ἀπλά: ὁ Ρ. εἶναι Ρομαντικός: σκέ-
φεται καὶ γράφει με τοὺς ὄρους τοῦ Ρομαντι-
σμοῦ: ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του — δὲν κρίνει· προ-
καλεῖ διαφορῶνες — ὄχι ἀντιρρήσεις. Ἀντιλαμ-
βάνεται τὴν λογοτεχνία ὡς προσωπικὴ ἔκφραση
καὶ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πνευματικὴ περιπέτεια,
τὴν εὐλικρίνεια καὶ τὴν βιογραφία τοῦ δημιουρ-
γοῦ, δηλ. γιὰ τὸ «περιεχόμενον», τὴν «συμβολο-
ποίησιν» καὶ τὸ «βαθὺ νόημα», τὸ «κρυφὸ νόημα»
τοῦ κειμένου. Ἡ γραφὴ του κατέχεται καὶ κατα-
τρέχεται ἀπὸ Ρομαντικὲς ἔμμονες ἰδέες. Σὲ 65
σελίδες μέτρησα δειγματοληπτικὰ 32 λέξεις τῆς
ἐτυμολογικῆς οἰκογένειας τῆς λ. «ἀγωνία», 31
τῆς λ. «τρόμος» καὶ 58 (!) τῆς λ. «φρίκη». Σὲ
6 σειρῆς (27) ἀπαντᾶται 6 φορές ἡ λ. «πτῶση»,
σὲ 5 σειρῆς (53 - 54) ἀπαντᾶται 4 φορές ἡ λ.
«ἀγωνία». Ἐνα ὀρισμένο τμήμα τοῦ λεξιλογίου
ἀποτελεῖ ὀλόκληρο ρεπερτόριο οὐσιαστικῶν, ρη-
μάτων, ἐπιθέτων, κλπ., πού δηλώνουν δοκιμα-
σία καὶ ἀφανισμό: κόλαση, ἐφιάλτης, κακὸ, δλε-

* Ἀριθμὸς σὲ παρένθεση παραπέμπει σὲ σελί-
δα τοῦ βιβλίου.

θος, καταστροφὴ, κίνδυνος, πόνος, τρέλλα, τρύ-
μος, δυστυχία, φρίκη, κ.ἄ. Τὰ ἀφρημένα οὐσια-
στικά, συχνὰ μάλιστα μεγεθυμένα καὶ προβιβα-
σμένα, με κεφαλαῖο ἀρχικὸ γράμμα, σὲ «ἀνώτε-
ρα» στάδια ἀφαίρεσης, δίνουν τὸν κύριο ρητορικὸ
καὶ ἰδεολογικὸ τόνο τοῦ «δοκιμίου»: γαλήνη, ἐρη-
μιά, πάθος, ἀποκάλυψη, θεοδικία, ἄγχος, ἀγί-
τητα, ἐφιάλτης, ἀγνόητα, ἰδανικὸ, ἐνόραση, εὐλι-
κρίνεια, ἔξαρση, μεγαλοπρέπεια, ἀνώτερότητα,
κ.ἄ. Ἡ ἰδεολογία τοῦ κειμένου ξεχύνεται σὲ ἐκ-
φράσεις ὅπως «Ἀπόλυτη Οὐσία», «οὐσία ἀπασ-
τράπτουσα», «Οὐσία τῆς ψυχῆς», «οὐσία τῆς
ὑπάρξεως», «οὐσία τῆς ποιήσεως», ἢ ἀκόμα «ἡ
στιγμὴ τῆς ἀλήθειας [τοῦ ποιητῆ]», «ἡ ἀλήθεια
τῆς ψυχῆς», «τὸ Βάθος τῆς Ἀμαρτίας», κ.ἄ.,
πού φυσικὰ χρησιμεύουν στὸν μελετητῆ, ὄχι τοῦ
Σολωμοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ρ. Ἡ ἰδεολογία αὐτὴ αὐτο-
σχολιάζεται με δὺ τρόπους: α) με τὴν διαμόρ-
φωση (προσοχή) δὲν λέω: διατύπωση)· τοῦ νοή-
ματος σὲ βᾶρος ἢ ἐρήμην τῆς σημασιολογίας, π.χ.
«Ἡ κατακλυσμαία σύλληψη αὐτοῦ τοῦ ποιήμα-
τος διαδhlώνει συνταρακτικὰ τὸ βάθος τῶν κατα-
βολῶν του» (17). «[] εἶναι ἡ πίστη αὐτῆ πού
ἐκφράζεται ὡς ἡ μόνη τελικὴ παραδοχὴ τῆς
ὑπαρξῆς με τὴν προσήλωσιν στὴν ἰδέα ἐνὸς πτώ-
ματος πρὸς τὸ ὅποιο κατατείνει κάθε πραγματικὴ
ἐνέργεια» (20). Δὲς ἐπίσης τὴν πολλαπλὰ ἀπο-
καλυπτικὴ δευτέρη παράγραφο-πρόταση τῆς
(45). β) με τὶς ἀντιφάσεις τῆς π.χ. «[] τὸ θέμα
δὲν εἶναι ν' ἀνακαλύψει κανεὶς μιὰ λέξη, ἀλλὰ νὰ
βρεῖ πῶς γράφτηκε αὐτὴ ἡ λέξη» (8). «[Ἡ
ποίησιν] δὲν εἶναι τὸ βιβλίο ἀλλὰ ἡ ἀνταπόκρισις
σ' αὐτό». (9).

Μὲ τὸ τελευταῖο παράδειγμα περνῶ στὸ θέμα
τῆς ψευδομεθοδολογίας τοῦ «δοκιμίου». Οἱ δὺ
προτάσεις του ἐκφράζουν ἀντίστοιχα τὶς «σχο-
λές» κριτικῆς, πού οἱ Wimsatt καὶ Beardsley
κατήγγειλαν στὰ δοκίμιά τους «The Interna-
tional Fallacy» καὶ «The Affective Fallacy».
[Ἀναδημοσιεύονται στὸ βιβλίο τοῦ Wimsatt
«The verbal icon», Methuen, London, 1970].
Τὸ «δοκίμιο» τοῦ Ρ. διαπράττει μιὰ προσέγγισ-
σιν στὸ Σολωμικὸ ἔργο πού εἶναι πιστεῶ, μετὰ

από τα κείμενα αυτά, ανεπίτρεπτη. Παραφράζοντας τον Wimsatt μπορώ να πω ότι αδυνατεί να αντίληφθει την διάκριση ανάμεσα στο πάθος που εξαντικειμενοποιείται ως ποίημα, ως αὐταρκες, αὐτοτελές κοινὸ κτῆμα-πράγμα, καὶ στο πάθος, πού εἶναι, μαζί με τίς σκέψεις καὶ τίς διαφορές προθέσεις, ψυχολογικὸς παράγων. Ἡ ψευδομεθολογία τοῦ «δοκιμίου» ἐλέγχεται χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὴν παρασιώπηση ὄλων τῶν θεωριῶν, πού διατυπώθηκαν γιὰ τὸ Ὑψιστο (ἀπὸ τὰ «Περὶ ὕψους» τοῦ Λογγίνου, ἕως τὸν Κάντ, τὸν Σοπενχάουερ καὶ τὸν Νίτσε). Ἐλέγχεται ἀκόμα ἀπὸ τὴν χρῆση παραθεμάτων. Πρῶτο παράδειγμα: μνημονεύει τὴν ἐπίμαχη ἀποψη τοῦ Lonergan γιὰ τὸν Ρομαντισμὸ (14) καὶ ἀγνοεῖ τίς γόνιμες σχετικὲς ἀντιρρήσεις. (Δες πρόχειρα: N. Frye, ed: Romanticism Reconsidered, R. Wellek: Concepts of Criticism). Δεύτερο: παραλείπει τὴν χρονολόγηση ὄλου τοῦ (ἐξαιρετικὰ περιορισμένου) βιβλιογραφικοῦ τοῦ ὕλικου, ἀφαιρώντας του τὴν προοπτικὴ (καὶ τὴν κριτικὴ) τοῦ χρόνου. (Κι ὁμως ἦταν ὑποχρεωμένος ἀσχηματῶς ὅτι τὸ βιβλίον τοῦ Burke γράφτηκε τὸ 1758!) Τρίτο: ἡ ἀποσβολωτικὴ γιὰ τὴν περιττότητα τῆς παραπομπῆ ὑπ' ἀρ. 22 (37). Οὐμῆθηκα ἐδῶ τὸ μᾶθημα τοῦ Steiner ἀπὸ τὸν Wittgenstein: «Τὸ ἂν αὐτὸ πού σκέφτομαι τὸ σκέφθηκε πρὶν ἀπὸ μένα κι ἄλλος ἔχει μικρὴ σημασία». Γενικὰ κρίνω ὅλα τὰ μὴ λογοτεχνικά, τουλάχιστον, παραθέματα τοῦ βιβλίου ἀχρηστά καὶ μάλιστα ἀντιφατικὰ πρὸς τίς θέσεις καὶ τὸν χαρακτήρα του, ἀφοῦ ὁ P. δὲν ἐπιχειρηματολογεῖ, ὅπως νομίζει, ἀλλὰ καταγράφει ἐντυπώσεις καὶ συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις. Πιστεύω μάλιστα ὅτι τὸ «δοκίμιό» του προσφέρεται γιὰ μὴν

ἐφαρμογὴ τῆς ὑφολογικῆς μεθόδου τοῦ «φιλολογικοῦ κύκλου» τοῦ Spritzer, με ἀφετηριακὸ σημεῖο σπουδῆς τὴν χρῆση τῶν παραθεμάτων.

Ἐγινε φανερὴ ἡ ἀντίθεσή μου στὴν μεθοδολογικὴ καὶ δοκιμιογραφικὴ ἐπάρκεια καὶ ἀξιοπιστία τοῦ P., πού κάνει περιττὴ κάθε συζήτηση τῶν ἀπόψεών του γιὰ τὸν Ἀγγλικὸ Ρομαντισμὸ καὶ τὸν Σολωμό. Ὅμως τὸ βιβλίον μου ἄρесе. Ἡ ἀναπηρία καὶ ἡ ἀγωνία τῆς γραφῆς του, τὸ «χαμένο Κέντρο Δημιουργίας», πού ἐπίμονα ἀναζητεῖ στὰ πρόσωπα καὶ κείμενα πού σχολιάζει, καὶ ὁ μεταφυσικὸς ἀναρχισμὸς, πού ἀνακαλύπτει καὶ υἱοθετεῖ, μαρτυροῦν μιὰ σκέψη πού βασανίζεται ἀπὸ τὰ σύμβολα, τὰ ἐρωτήματα καὶ τίς ἀντιφάσεις τῆς. Προσωπικὰ συγκινήθηκα ἀπὸ τὸν «Μανιχαϊκὸ τοῦ κόσμου» σ' ὄλο τὸ κείμενο διὸ βιοθεωρίες συγκρούονται: Καλὸ-κακό, Παράδεισος-Κόλαση, Ἀθωότητα-Ἐνοχία, ἄγγελος-δαίμονας, Θεῖο-Δαιμονιακὸ, ἀγάπη-μῖσος, ζωὴ-σκότος, ζωὴ-θάνατος, ἐλευθερία-καταπίεση [δικό του τὸ λεξιλόγιο]. Εἶναι μιὰ σειρά δυαδικῶν ἀντιθέσεων πού ἀναπτύσσονται ἀνταγωνιστικὰ σὲ πολλὰ ἐπίπεδα (γρᾶμματικὸ, σημασιολογικὸ, ρητορικὸ, θεματικὸ, ἰδεολογικὸ) καὶ προεκτείνονται σὲ γενικοὺς τύπους: κοσμικὸ-μεταφυσικὸ, ψυχῆ-σῶμα, πόθος-ἐνοχία, ποιητῆς-κείμενο. Δὲν ξεγράφει κανεὶς εὐκολὰ τὸν P. χαρακτηρίζοντάς τον παρωχημένο ἢ οὐτοπιστῆ. Ἀναγνωρίζω ὅτι δὲν ἔχει τίποτα νὰ προσφέρει ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του — τὰ δάνεια σχήματα τοῦ εἶναι προσχήματα —, καὶ περιμένω νὰ γίνῃ ἀπόλυτα καὶ ἄμεσα προσωπικὸς. Ἡ φωνὴ τῆς ἀντιφατικῆς, ἀγωνιακῆς «δαιμονιακῆς» γραφῆς του ἀξίζει, ὅχι τὴν μελέτη, ἀλλὰ τὴν ἀγάπη μου.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΙΔΙΚΑ

A. Σ. ΝΗ.1: Τὸ πράσινο σύννεφο. Μετάφραση Τζένης Μαστοράκη. Μπουκουμάνης, Ἀθήνα, 1976. Σελ. 238.

ΛΟΙΠΟΝ τί εἶναι ὁ Α. Σ. Νήλ; Μεγαλοφυία, θαυματοποιός, ἀναμορφωτής, τσαρλατάνος ἢ καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀκόμη; Χρόνια τώρα γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ γαϊτανάκι ἔχουν ἀκουστῆ οἱ πιδὸ ἀντίθετες γνώμες καὶ ἀπόψεις. Ἄλλωστε τὸ περιεργὸ μείγμα τῆς προβληματισμένης σκέψης καὶ τῆς ἀπλοϊκότητας, πού χαρακτηρίζει αὐτὰ πού ἔκανε καὶ αὐτὰ πού ἔγραψε, προκαλεῖ ἀπὸ μόνο του τὴ δημιουργία αὐτῶν τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων. Τὰ βιβλία τοῦ Α. Σ. Νήλ πού ἔχουν μεταφραστῆ στὰ ἑλληνικά εἶναι: «Θεωρία καὶ πράξη τῆς Ἀντιαυταρχικῆς Ἐκπαίδευσης», ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, Ἀθήναι, 1972, «Ἐλευθερία — ὄχι Ἀναρχία», ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, Ἀθήναι, 1975, «Τὸ Πράσινο Σύννεφο», ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, Ἀθήναι, 1976. Ἐπίσης, τὸ «Σάμμερχιλ — Ὑπὲρ καὶ Κατὰ», ἐκδόσεις Μπουκουμάνη, Ἀθήναι, 1975, πού ἀποτελεῖ συλλογὴ ἀπὸ γνώμες καὶ

κρίσεις Ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων, ψυχολόγων καὶ ἐκπαιδευτικῶν γύρω ἀπὸ τίς θεωρίες τοῦ Νήλ καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα πού καθιέρωσε στὸ Σάμμερχιλ.

Ὁ Νήλ γεννήθηκε τὸ 1883 στὴ Σκωτία, σπούδασε φιλολογία καὶ παιδαγωγικὴ, ἐργάσθηκε σάν δάσκαλος σὲ σχολεῖα στὴν Ἀγγλία καὶ τὸ 1921 ἱδρυσε στὴν Ἀγγλία τὸ Σάμμερχιλ, ἕνα σχολεῖο, ὅπου γιὰ πολλὰ χρόνια ἐφάρμοσε στὴν πράξη τίς ἀπόψεις του καὶ τὴ θεωρία του γιὰ τὴν «ἀντιαυταρχικὴ» ἐκπαίδευση, ὅπως ἀναλύεται κυρίως στὸ βιβλίον του «Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ἀντιαυταρχικῆς Ἐκπαίδευσης». Πέθανε πρόσφατα, τὸ 1973.

Ὁ Α. Σ. Νήλ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τίς εὐνοϊκὲς ἢ δυσμενεῖς κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο του, θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους τῆς ἀμφισβήτησης, στὸ συγκεκριμένο χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καὶ ἀπὸ τοὺς τολμηροὺς, πού κατόρθωσε — ἢ καὶ ἀπὸ τοὺς τυχεροὺς πού τοῦ ἐπέτρεψαν — νὰ περάσει αὐτὴ τὴν ἀμφισβήτηση στὴν πράξη. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται τὸ γεγονός ὅτι κατάφερε, χωρὶς νὰ τοῦ κλείσει κάποιον Ὑπουργεῖο Παιδείας τὸ σχολεῖο, νὰ ἐφαρμόσει τίς ἰδέες του, ἢ